
JELENKOR

A Kaiserin Elisabeth cirkáló cseh tengerészeinek odüsszeiája 1913-1920 között

Az első világháborúval kapcsolatban számtalan publikáció jelent már meg Magyarországon és külföldön is. A különféle publikációk különböző aspektusokban mutatják be a Nagy Háborút – ahogy előszeretettel szokták nevezni. Hazánkban kedvelt téma az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének története és első világháborús szerepvállalása. A monarchia haderejével egész Közép-Európában szívesen foglalkoznak és kutatják a témát, mivel valamikor a szomszédos idegen ajkú népek is szerves részét képezték a Duna-menti Habsburg birodalomnak. A monarchia haderején belül nagyon érdekes témakör a haditengerészetének első világháborús tevékenysége. A császári és királyi haditengerészet történetének vannak ismertebb és kevésbé feldolgozott epizódjai. A kutatásokban nagy segítséget nyújtanak a háború után megmaradt részletes és pontos jelentések az egyes katonai alakulatok tevékenységéről, amelyek jó részét a szakértők már feldolgozták a két világháború között. A téma kutatásánál elsősorban ezekre az anyagokra lehet hivatkozni, valamint az első világháborús veteránok beszámolóira, amelyek szintén a két világháború között keletkeztek. A fent említett forrásokon kívül, még a korabeli sajtó is foglalkozott a katonai eseményekkel.

Az osztrák–magyar haditengerészet történetével kapcsolatban jelent meg a *Historie a vojenství* cseh hadtörténeti folyóirat 2013/3-as számában egy tanulmány, amely a Kaiserin Elisabeth cirkáló első világháborús távolkeleti tevékenységét ismerteti, a csehek szemszögéből. A szerző, *Jindřich Marek*¹ különös hangsúlyt fektet a cirkálón szolgálatot teljesített, a későbbi cseh és szlovák területekről származó legénység háborús tevékenységére. Jindřich Marek munkájában elsősorban a két világháború között megjelent német nyelvű publikációkat használta fel, valamint a téma újabb szakirodalmát. A fent említetteken kívül a Kaiserin Elisabeth cirkálón szolgálatot teljesített cseh tengerészek visszaemlékezéseit is nagy haszonnal forgatta,

1. Jindřich Marek a Cseh Hadtörténeti Intézet munkatársa. Szakterülete a XX. századi cseh hadtörténet. A szerzőnek már több publikációja is napvilágot látott a csehek és a szlovákok első világháborús tevékenységével kapcsolatban.

amelyek közül a legrészletesebb *Antonin Barcal* 1939-ben megjelent visszaemlékezése. A szerzőnek sikerült információkat gyűjtenie egy a cirkálón szolgálatot teljesítő, de sajnos elesett tengerész még élő leszármazottjától. A cseh hadtörténeti levéltárban – a csehszlovák légió tengerészeti különítményének iratanyagában – szintén talált anyagokat a cirkálón szolgáló cseh származású tengerészekről.²

Jindřich Marek a Kaiserin Elisabeth cirkáló utolsó tengerentúli útját mutatja be, amely a kínai Tsingtau³ kikötőjében fejeződik be tragikus módon az első világháború kezdetén.

A közös hadiflotta Kaiserin Elisabeth nevű cirkálója 1913-ban indul tengerentúli útjára Pólából, hogy a Távol-Keleten teljesítsen őrszolgálatot, ezáltal is biztosítva a monarchia gazdasági és politikai érdekeit a régióban. A cirkáló nem először járt a távol-keleti vizeken. Korábban is teljesített már Kína és Japán térségében járőrszolgálatot. A tengerentúli szolgálat alkalmával bejárták a legfontosabb távol-keleti kikötőket, diplomáciai feladatokat hajtottak végre, valamint támogatást nyújtottak a Tientsinben lévő kis osztrák–magyar kolóniának (27. o.).⁴ A cirkálóút során már a háború kezdete előtt voltak halálos áldozatai a hajó legénységének. Ezeket az eseményeket is bemutatja röviden az író. A világháború kitörését követően a cirkáló, Richard Makoviz korvettkapitány parancsnoksága alatt visszahúzódott a német fennhatóság alatt lévő Tsingtau kikötőjébe. Elkezdték a hajó leszerelését, a fegyverzetet kihajózták a kikötőbe, a legénység nagyobb része pedig elutazott Tientsinbe. Japánnak azonban szüksége volt a kis német gyarmatra, Tsingtaura, tehát mindenképpen számolni kellett a közeljövőben egy japán támadással. A német kolóniának azonban nagyon korlátozottak voltak a védelmi lehetőségei. A helyőrséget egy néhány ezer fős tengerészgyalogos különítmény alkotta, amely az erődített településre húzódhatott vissza egy támadás esetén. A kikötőt pedig néhány kisebb hadihajó biztosította. Hosszú távon a német helyőrségnek nem volt esélye egy jóval erősebb ellenféllel

2. A korábban a Kaiserin Elisabeth cirkálón szolgálatot teljesítő cseh származású tengerészek a háború végén tömegesen léptek be a Csehszlovák Légio Vladivosztokban állomásozó tengerészeti különítményébe. A csatlakozásukat a parancsnokaik szívesen vették, mivel rajtuk kívül a tengerészeti különítmény jelentős része tapasztalatlan szárazföldi katonákból állt.

3. A kínai település korabeli német neve, ma Qingdao.

4. Ausztria-Magyarország a kínai boxer lázadás végén, 1901. február 11-én szerzett egy kis tengerentúli területet Kínában, pontosabban Tientsinben. Az egész 0,7 négyzetkilométer kiterjedésű volt, és 40 000 kínai lakossal rendelkezett. A karhatalmi felügyeletet 32 haditengerész biztosította, egy haditengerészeti tiszt parancsnoksága alatt. Ez a tengerésztiszt a területen bírói és rendőrpáncsnoki teljhatalommal rendelkezett. Az utolsó parancsnok Herman Topil sorhajóhadnagy volt 1914–1917 között. A monarchia azonban a térségben rejlő kereskedelmi és gazdasági előnyöket nem használta ki.

szemben, mint a japán hadsereg. A védelmi lehetőségek javítása érdekében minden egyes bevethető erőt fel kellett használni. Rövidesen – a német szövetséges közbenjárására – lefűjták a Kaiserin Elisabeth cirkáló leszerelését, a fegyverzet egy részét visszaszerelték a hajóra, a kisebb partraszálló lövegeket, valamint két 150 mm-es hajóágyút a szárazföldi védelemben helyeztek el (27. o.). A legénység többsége azonban már Tientsinben volt, nekik vissza kellett jutni Tsingtauba a kínaiak által szigorúan ellenőrzött területen.

A szerző, főként Antonín Barcal visszaemlékezéseire hivatkozva leírja a legénység kalandos visszatérését a hadihajójukra. A monarchia tengerészei közül azonban nem minden embernek sikerült visszajutnia a német kikötőbe, 94 tengerész Tientsinben ragadt (28. o.). A visszatért tengerészek egyik felét a cirkálón vetették be, amely az ostrom során úszó tüzérségi ütegeként támogatta a védelmi harcokat, a legénység másik felét pedig a szárazföldön, tengerészgyalogosként alkalmazták. A japán hadsereg és haditengerészet elsöprő fölényben kezdte meg Tsingtau ostromát.

A védőknek a végső sikerre nem lehetett esélyük, csak az volt a kérdés, hogy meddig képesek kitartani. A Kaiserin Elisabeth 1914. szeptember 27-én adta le az első lövéseket a szárazföld felől felvonuló japán csapatokra. A harcok során a cirkáló teljes legénysége maradéktalanul kivette a részét a védelmi harcokban. Nagyjából 4600 védő küzdött 50–60 ezer japán és 2000 brit katoná ellen (30. o.). A monarchia tengerészeinek a harcok során sajnos halálos veszteségeik is voltak. Többek között találatot kapott a szárazföldön bevett 150 mm-es tüzérségi üteg municióraktára, amely során voltak egyaránt sebesültek és halottak (29. o.). Ezenfelül voltak még veszteségei a Kaiserin Elisabeth cirkálónak. A harcok során az ellenfél magán a cirkálón nem tudott súlyosabb találatot elérni, a hajó egészen addig részt vett a védelmi harcokban amíg el nem fogyott a municiója. Ezután Richard Makoviz korvettkapitány kiadta a parancsot a hajó elhagyására és elsüllyesztésére. A Kaiserin Elisabeth cirkáló 1914. november 2-án hajnalban merült el a hullámsírbán, Tsingtau kikötőjében. A német kolónia november 7-én kapitulált (31. o.). A monarchia haditengerészei japán hadifogságba kerültek a háború hátralevő részében. A visszaemlékezésekből – főleg Antonín Barcaléból – kiderül, hogy a japánok hogyan viselkedtek a hadifogságba került német és osztrák–magyar katonákkal, és megtudhatjuk, hogy milyen volt az élet a japán hadifogolytáborokban. A szerző megjegyzi, hogy a japán fél az ellenség kítartását és hősiességét nagy tiszteletben tartotta, a fogságba került tisztek megtarthatták az oldal-fegyvereiket, és sokkal humánusabb elbánásban részesültek, mint az utódaik a második világháború alatt. A tengerészek legnagyobb ellensége a hadifog-

ságban az unalom és a honvágy voltak. A visszaemlékezésekből kiderül, hogy az élelmezésük is elfogadható volt, csak a tipikus hazai ételeihez nem tudtak hozzá jutni. A hadifogolytáborban különféle programokat szerveztek maguknak a foglyok, természetesen az örök beleegyezésével.

A Kinában ragadt osztrák–magyar tengerészek – volt belőlük jó néhány a tientsini területen és a pekingi nagykövetségen is – teljesen izolálva éltek, egészen addig, amíg 1917-ben Kína be nem lépett az antant oldalán a világháborúba. Ezt követően kínai hadifogságba kerültek.

A szerző természetesen megemlíti a hadifoglyok közötti súrlódásokat, különösen a háború második felében. Az osztrák és a magyar nemzetiségű legénység lojális maradt a Habsburg Birodalomhoz, a többi nemzetiség azonban nem. Jó néhány cseh vagy szlovák nemzetiségű tengerész próbálkozott kikerülni a hadifogságból, hogy az antant országokban szerveződő csehszlovák légiók valamelyikébe beléphessen. A visszaemlékezések és a levéltári források alapján kiderül, hogy a háború idején jó páran kérelmeztek a belépésüket – főleg a hozzájuk legközelebb eső – oroszországi légióba. A kínai és a japán hatóságok azonban nem hagyták jóvá eme kérelmeket. Csak a háború után, 1919 tavaszán engedélyezték a tengerészeknek a hadifogolytáborok elhagyását, és csak ekkor csatlakozhattak a Vladivosztokban állomásozó csehszlovák légió egységeihez (35. o.). A Kaiserin Elisabeth cirkáló volt cseh és szlovák legénysége ezután részt vett az orosz polgárháborúban. Vladivosztokban csatlakozhattak az éppen alakulóban lévő csehszlovák tengerészeti egységhez. A szerző, Jindřich Marek a tanulmány hátralévő részében a vladivosztoki eseményekkel foglalkozik. Bemutatja a légiósok és a volt császári és királyi tengerészek mindennapjait és szolgálatát, kiemelve az érdekesebb és fontosabb eseményeket. A történet 1920 őszen ér véget, amikorra sikeresen hazajutnak Ázsiából (39. o.).

A szerző a tanulmány végén további érdekes adatokat, kiegészítőket közöl a témával kapcsolatban. Pl. rövid életrajzi adatokat néhány cseh és szlovák tengerészről, akik a cirkálón szolgáltak. Az adatok azonban eléggé hiányosak, mivel a levéltári források is töredékesek. A visszaemlékezések közül pedig a legrészletesebb és leghasználhatóbb Antonín Barcal kormányos leírása az 1930-as évekből (39. o.).

Jindřich Marek levéltári források, korábban megjelent szakirodalom és a résztvevők visszaemlékezései és levelezései alapján egy rendkívül érdekes epizódot mutat be az első világháború történetéből. Cseh hadtörténészként a hangsúlyt természetesen a csehek szerepére helyezi, de rajtuk kívül a közös haditengerészetben a monarchia többi népe is képviseltette magát.

Az igaz, hogy arányaiban a németeknek és a cseheknek volt a legnagyobb létszámuk a haditengerészetben, mivel ők származtak az iparilag legfejlettebb területekről, és a képzettségük is ennek megfelelő volt. A hadihajókon azonban sokféle nyelvet beszélő tengerész szolgált. A tengert jól ismerő isztriai olasz, és délszláv népektől kezdve a belföldön élő magyarokig és románokig. Ez a sokféle nemzetiség a hadihajókon ütőképes és fegyelmezett legénységet tudott alkotni a háború során. A publikációban azt is figyelemmel kísérhetjük, hogy az idő előre haladtával – a hadifogságban – hogyan változott át a cirkáló legénysége közötti jó és bajtársias viszony ellenségessé. Az ostrom idején 1914-ben a hadihajó soknemzetiségű legénysége hőiesen és önfeláldozóan harcolt a közös ellenséggel. A háború folyamán azonban ez a baráti viszony fokozatosan elhidegült, végül pedig ellenségeskedésbe csapott át. Ez a tendencia a hadihajó legénységén kívül jellemző volt az egész monarchiára és a hadseregre is. Úgy, ahogy a háború végére az egyes nemzetiségekhez tartozó matrózok elidegenedtek egymástól, és ellenségekké váltak, úgy esett szét a háború végére az Osztrák–Magyar Monarchia és a hadserege is.

Jindřich Marek: *Odysea českých námořníků z křižníku Kaiserin Elisabeth 1913–1920.* (A Kaiserin Elisabeth cirkáló cseh tengerészeinek odüsszeiája 1913–1920 között) *Historie a vojenství*, Ročník LXII, 2013/3. 24–45.

Bognár István